

6. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття : монографія. – 2-ге вид., випр. / В. Сабадуха. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. – 176 с.
 7. Філософія : навчальний посібник : у 2-х ч. – Ч. 1 : Світова філософія. Фундаментальні проблеми філософії. – Ч. 2 : Релігієзнавство, етика та естетика, логіка / В. Л. Петрушенко. – Львів : Новий Світ, 2011. – 647 с.
 8. Франко І. Я. Смерть Каїна : поема / І. Франко // Вибр. тв. : у 3 т. – К. : Дніпро, 1973. – Т. 3. – 759 с.
 9. Франко І. Я. Мойсей : поема / І. Франко ; Українська вільна академія наук у США. – Нью-Йорк : Укр. вільна академія наук у США, 1968. – 157 с.
 10. Франко І. Я. Мислі о еволюції в історії людськості / І. Франко // Зібр. тв. : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 76–139.
 11. Франко І. Я. Поза межами можливого / Іван Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 277–285.
 12. Франко І. Я. Чи вертатись нам назад до народу? / Іван Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 140–150.
 13. Франко І. Я. Що таке поступ? / Іван Франко // Зібр. творів : у 50 т. – К., 1986. – Т. 45. – С. 300–348.
- Отримано 01.10.2014

Summary

Zvirko Oleksandr. Religion, human, society in the philosophical system of Ivan Franko: current measurement.

The author tries to analyze philosophic thoughts of Ivan Franko using modern criteria of human being values and taking in account the circumstances of public and political life in Ukraine.

Keywords: *philosophy of Ivan Franko, religion, society, creative role of man, national consciousness.*

УДК 93(477)

Алла ЗЯКУН

“МОНАРХІЗМ” Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: ГІПОТЕЗИ ТА РЕАЛІЇ

Розглянуто республіканські та монархічні погляди козацтва на державне будівництво Гетьманщини. Аналізуються політичні дії та ідеї Б. Хмельницького у спробі побудови династичного правління в Україні. Здійснюється розгляд клану Хмельницьких.

Ключові слова: *династична історія, гетьманська форма правління, козацький суверенітет.*

Постановка проблеми. В українській історії XVII століття – це період, насичений неоднозначними подіями, що відновили ідею державного будівництва на українській землі. Але, при цьому, аналізуючи хід національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького,

постає питання: чи готові були представники нової козацько-шляхетської еліти реалізувати цю ідею як ідею самостійної Української держави. Чи, можливо, існували інші “державні варіанти” та їх відображення в реальній реалізації? Відлуння часу не дозволяє нам дати вичерпну відповідь, але окремі аспекти все ж таки можна з’ясувати.

Аналіз актуальних досліджень. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII століття, як і постать Богдана Хмельницького теми, які достатньо висвітлені в історіографії починаючи ще з XIX століття [8; 13; 16–17; 19; 21; 22; 30; 31; 35; 39; 41]. Ідея ж державного будівництва, як і механізми її здійснення, розглядалися істориками в основному через дипломатичні відносини Б. Хмельницького [1; 2; 4–7; 14; 20; 23–24; 27; 28; 32; 33; 36–38; 40], то ж з погляду династичної історії такі розвідки мало відомі [9; 25–26; 29; 34].

Мета статті: розглянути ідею державного будівництва Богдана Хмельницького з погляду династичної історії.

Виклад основного матеріалу. Піднімаючи повстання, козацтво не знало, чи буде спроможне вибороти ідею власної держави і головне, якою буде ця держава. Звертаючись до джерел, на початковому етапі війни гетьман та його соратники розглядали лише ідею політичної автономії для козацького регіону в межах Речі Посполитої. Спочатку реалізовувалася ця ідея через висунуті вимоги до польського уряду, виведення польських військ з території України та ліквідації тут “управління Речі Посполитої”, права “укладати договори з іноземцями й зарубіжними монархами і робити все, що лише забагнеться їхній волі і бажанню”. За три місяця військових дій 1648 року вимоги козацтва набули конкретності – “створення по Білу Церкву й Умань удільної, з визначеними кордонами, держави” [15, с. 48]. На думку В. Степанкова, хоч на обмеженій території і залежній від Польщі, але вперше було сформульовано ідею створення національної держави. Під цим впливом серед шляхти почали поширюватися відомості про наміри Б. Хмельницького відновити Українську державу й проголосити себе її монархом [33]. І це було не без підстав, бо саме з червня 1648 р. Хмельницький у своїй титулатурі замість “гетьман” або “старший” з додаванням слів “із Військом його Королівської милості Запорозьким” почав підписуватися просто “гетьман з Військом Запорозьким”, без згадки про підданство “Його Королівській Милості” [10, с. 52–53]. Ще одне підтвердження намірів Хмельницького будувати власну державу знаходимо в повідомленні Холмського єпископа поморському підкоморію, що датується 8 червня 1648 р. “Він уже іменує себе князем київським і руським, просуваючись далі, хоче центр війни заснувати під Володимиром” [11, с. 44]. Як бачимо, використання титулу гетьман

та князь вказує на те, що Б. Хмельницький починає формувати ідею монархічного правління на звільнених українських територіях, визначає релігійну політику на цих землях, яка абсолютно суперечила ставленню до церкви з боку королівської влади. Більше того, новий король Речі Посполитої Ян II Казимир видає універсал про збереження давніх “рицарських прав” Війська Запорозького та затверджує Б. Хмельницького на гетьманстві, виславши йому свої інсигнії – булаву та корогву з написом “Ioannes Casimirus rex” [8, с. 119–120].

Ідея українського династичного самодержавства гетьманської доби є питання дискусійне. На початку ХХ ст. В. Липинський стверджував, що “забезпечення будуччини державности української Гетьман бачив тільки в дідичній і міцній гетьманській владі, в створенню і скріпленню абсолютистичної української монархії” [20, с. 188]. Цю ідею також підтримали І. Крип’якевич [19, с. 144–145] і Д. Дорошенко [12, с. 254, 264–265, 279]. Проти ідеї “некоронованого монарха України” виступив М. Грушевський, який вважав “теорію гетьманського монархізму ... невдалим винаходом” [8, с. 1 369] і трактує Б. Хмельницького не як монарха України, а як людину, що очолив “суверену державу в протиставленню до тодішнього роялізму – планам автономії козацької України в безпосередній владі короля” [8, с. 1 486]. З цього приводу спробуймо розібратися, якою ж вбачалася українська держава гетьману та козацтву?

Отже, національно-визвольний характер подій 1648–1649 рр. свідчить про початкові наміри гетьмана та його соратників розбудовувати республіканські ідеї управління державою, з сильною аристократичною владою на зразок польської. Козацтво очікувало на патріотичну підтримку не тільки низів, а й сполонізованої та окатоличеної шляхти, яка перейде на бік українського народу й очолить боротьбу за незалежність. Саме з цих міркувань гетьман робив спроби налагодити стосунки з князями І. Вишневецьким та В. Заславським, київським воєводою Я. Тишкевичем, коронним стражником С. Лащем [10, с. 43–44, 47, 59–63]. Прикро, але українська еліта в більшості не сприйняла ідею створення Українського князівства і виступила проти власного повсталого народу. Наприклад, В. Степанков називає І. Вишневецького “ідеологом і вождем найбільш непримиренних і шовіністично настроєних супроти козацької України магнато-шляхетських кіл Речі Посполитої” [33]. А брацлавський воєвода А. Кисіль, що був єдиним православним сенатором у польському сеймі, у листі до гнєзненського архієпископа М. Лубенського називав Б. Хмельницького “нечестивим Тамерланом”, бо “раби тепер панують над нами, засновують з ним нове князівство” [3, с. 27]. Визнання українською аристократією Польщі

вітчизною, а свій народ ворогом прискорює визрівання ідеї необхідності розгрому Речі Посполитої та створення власної держави на території, що виходила за межі козацького регіону.

Про роль і вплив Б. Хмельницького на формування держави згадувалося вже не одноразово в сучасній історіографії. Слід відзначити, що на початку свого гетьманування Хмельницький не раз стикався з проявом неповаги до своїх наказів, особливо з боку наказного гетьмана М. Кривоноса. Однак, завдяки особистій харизмі, гетьман зумів зміцнити монархічне начало в козацькій Україні та приборкати демократично-охлократичні тенденції деяких козацьких ватажків, які протягом 1648 року 5 разів скликали чорну раду і надалі піднімали антигетьманські виступи 1649, 1650, 1651 років. Згодом гетьман уже заявляв, що “не така у нас тепер справа, як це було здавна у Війську Запорозькому, бо я з черню не раджуся і з нею не спілкуюся” [33]. Як бачимо, Хмельницький почав змінювати козацькі усталені традиції. По-перше, він поширив свій вплив не лише до Білої Церкви, як того хотіло козацтво, а й на етнографічні межі розселення русинів. По-друге, гетьманський уряд перебрав на себе політичні права козацької голоти, яка за давнім звичаєвим правом вважала себе окремою політичною силою. Отже, традиційна козацька демократія обмежувалася, натомість посилювалася влада козацької старшини і самого гетьмана. А якщо взяти до уваги той факт, що Хмельницький почав формувати власний родовий клан (православний за конфесійною приналежністю), то і взагалі можна говорити про реалізацію династичних інтересів.

З точки зору тогочасної династичної легітимності більшість європейських держав (були королівствами) мали монархію. Московією правив цар, а в Туреччині та Криму, відповідно, султан і хан. У деяких країнах Східної Європи зберігалася суто територіальне титулування місцевих правителів: в Молдавії – господар, в Сербії – деспот, у Венеції – дож, в Трансільванії – князь. До цього типу, на думку В. Потульницького, належав і титул гетьмана Війська Запорозького, який був водночас і володарем, і головнокомандувачем, хоча, як і польський король, перед започаткуванням Б. Хмельницьким політики державного династичного легітимізму, був обраним на певний термін правителем [26, с. 6]. Тобто, Хмельницький як голова держави міг реалізувати своє правління вибравши одну із форм династичної легітимності або титул “короля русів” або “гетьмана”. Під час гетьманського тріумфу у Києві 1649 року єрусалимський патріарх Паїсій висунув пропозицію коронувати Хмельницького “королем русів”, однак Богдан “не наважився піти на цей крок, мотивуючи відмову сумнівами такого порядку, що

він не належить до царського чи королівського роду, а відтак не може претендувати на корону” [26, с. 7].

Враховуючи те, що козацтво у XVII ст. привертало до себе увагу як військово-політичне формування з демократичними цінностями, Хмельницький вибрав новий гетьманський, а не старий князівсько-королівський різновид українського династичного легітимізму, хоча і не полишав спроб підняти свій рід до монархічного. Про це свідчать спроби гетьмана породичатися з князівськими родами Молдавії та Московії. На це вказує й Потульницький, що на той час існували лише дві країни з православною законною династією, які могли, б дати династичну легітимність новій східнохристиянській державі – Війську Запорозькому. Це – Молдавія та Московія [26, с. 8]. У контексті молдавської політики Хмельницький проводив ідею утвердження нової української династії від пануючого дому молдавського господаря Василя Лупула. Із цією метою гетьман здійснив одруження свого старшого сина Тимоша з молодшою донькою молдавського правителя – Розандою. Однак подальшу реалізацію спільної українсько-молдавської династичної єдності унеможливила загибель гетьманича у Сучавській битві 1653 р. Відкинувши після смерті сина молдавську династичну карту, Б. Хмельницький активізує українсько-московські стосунки як джерело продовження політики українського династичного легітимізму. На думку Я. Дашкевича, у 1654 р. Богдан нібито сватав одну зі своїх доньок за сина брата московської цариці Марії Милославської [9, с. 54].

Як бачимо, Хмельницький виношував династичні задуми і вивів новий механізм затвердження наступного гетьмана з настанови попереднього, передавши булаву молодшому синові Юрію. Акт проголошення нового гетьмана був сприйнятий європейськими монархами і першим це засвідчив шведський король Карл-Густав. В офіційному листі до Б. Хмельницького від 6 серпня 1657 р. він поздоровив українського володаря з проголошенням його сина гетьманом [8, с. 1 369]. Це проголошення, а не вибір чи призначення, отримало визнання Московії, Молдавії, Волощини, Трансільванії, Бранденбурга та інших союзників Б. Хмельницького, що вказувало на утворення нової монархічної династії в Європі. На думку В. Потульницького, Б. Хмельницький за сприяння Молдавії в 1652 р. здійснив перший в історії Гетьманщини шлюбно-династичний союз, а за підтримки Москви в 1657 р. заснував першу українську гетьманську династію, передавши булаву своєму синові та спадкоємцеві за згоди всієї старшини, війська та суспільства [26, с. 9]. Єдино прикро, що ідея, виношувана Хмельницьким про династичну форму правління, скріплена міцною шлюбною дипломатією, так і не здійснилася. Про це наступні наші міркування.

Отже, чому український монархізм за доби Гетьманщини не задекларував свого існування? Можливо через те, що династизм Хмельницького не набув логічного структурного оформлення. І тут потрібно з'ясувати родові та династичні зв'язки сім'ї Хмельницьких, враховуючи таке поняття, як клан. Враховуючи тогочасну дійсність можемо говорити, що клан Хмельницького це: перш за все, об'єднання представників роду посвоячених кровно; по-друге, посвоячених представників інших родин, пов'язаних з родом Хмельницьких за допомогою актуальних чи колишніх шлюбів; по-третє, представники, приєднані обрядовими зв'язками (по лініях кумівства, хрещених батьків-матерів-дітей); по-четверте, представники, об'єднані геральдичними зв'язками, тобто близькість родин, що вживали однакові герби, при цьому шляхетний основоположник роду був спільним для багатьох родів, які вживали аналогічний чи незначно модифікований герб, або, що цей же основоположник чи його спадкоємці виступили в ролі патронів інших родів, передаючи їм свій герб. У випадку Хмельницьких їх генеалогія є дискусійною. Ярослав Дашкевич помітив, що автор "Історії Русів" у кінці XVIII ст. намалював родовід Б. Хмельницького, по батьківській лінії – нащадок козацького гетьмана Венжика Хмельницького, а по материнській – онук Федора-Богдана Свірговського, який начебто гетьманував у 1576 – 1579 рр. От тільки у виданому в 1991 році українському перекладі "Історії Русів" відповідне місце з незрозумілих причин було пропущено [9, с. 52].

Беручи до уваги перші дві характеристики, визначимо ядро клану – сім'ю Б. Хмельницького. Відомо, що Богдан женився тричі. Першою жінкою була Ганна Сомко, сестра лівобережного наказного гетьмана Якіма Сомка (1661–1663), яка померла між 1645–1647 рр. В цьому шлюбі були народжені троє синів – Тиміш, Юрій, найменший невідомий, помер малолітнім, і чотири, а то й більше доньок. У 1648 році в Чигирині Б. Хмельницький обвінчався з Мотроною Чаплинською, яка на той момент ще не була розлученою з Чаплинським (той, що зруйнував Суботів). У 1649 р. в Києві єрусалимський патріарх Паїсій повторив обряд шлюбу, та це не врятувало стосунки, в 1651 р. за подружню зраду Мотрону було повішено за наказом Тиміша. У цей же 1651 рік у Корсуні Богдан оженився втретє з Ганною Золотаренко, сестрою полковників Івана та Василя Золотаренків. Ганна приєднала до сімейного клану Хмельницьких дітей від свого першого шлюбу. Свого чоловіка, Б. Хмельницького, вона пережила на 10 років і померла в 1667 р. черницею Печерського жіночого монастиря.

Якщо підсумовувати інформацію, що відома про дітей Б. Хмельницького то, звичайно, найбільше сподівань гетьман покладав на старшого

свого сина Тимоша. Династичний шлюб Тимоша у 1652 р. з донькою молдавського господаря Василя Лупула Розандою був далекоглядною політичною комбінацією. Справа в тім, що Тиміш міг тепер не тільки претендувати на молдавський престол, а й посвоячився з правителем Литви Янушем Радзивіллою, який у 1645 р. одружився з старшою сестрою Розанди Оленою. Смерть Тимоша у 1653 р. розірвала цей напрямок династичних зв'язків, але Розанда зайняла певне місце в клані як мати двох дітей-близнят Тимоша, що народилися у 1653 р. Вдруге Розанда вийшла заміж за шляхтича Андре де Бюї, що покозачився під прізвиськом Антоновського. В 1685 р. вона померла в Молдавії. Про її синів, нащадків Тимоша, сказати нічого не можна – їх долі залишились невідомі. Існують фрагментарні й непідтверджені дані про вбивство їх розбійниками на берегах Дністра. Юрій Хмельницький, якому помираючий гетьман передав булаву, сподівань батька не виправдав. Він не зміг реалізувати ідею династичності клану Хмельницький, бо не мав політичного та військового хисту. Особисте життя його теж не вдалося, Дашкевич вказує на фізичну неповноцінність, через яку він не міг оженитися і мати дітей [9, с. 53–54]. У 1685 р. Юрій був убитий.

Щодо доньок Б. Хмельницького, які могли б продовжити династію, відомостей не так-то й багато. Одна з старших доньок Б. Хмельницького, Олена, двічі виходила заміж. Її першим чоловіком був полковник Данило Виговський, брат гетьмана Івана Виговського (1657–1659). В цьому шлюбі було народжено двох синів – Юрія та Василя. Другим її чоловіком у 1660 р. став генеральний писар, а згодом гетьман Павло Тетеря (1662–1665). За джерелами, честолюбство довело Олену до розлучення з чоловіком, після якого вона перейшла в уніатство та стала черницею. Про інших доньок відомо, що Степанида вийшла заміж за могилівського полковника Івана Нечая, донька Катерина була втягнута в батьківські династичні проекти 1654 р., зокрема, в кінці літа 1654 р. Б. Хмельницький сватав доньку за Мігая, який був претендентом на молдавський престол та водночас сином волозького господаря Ніколає Петрашку. Коли цей план не вдався, гетьман розробив новий династичний проект – шлюб доньки з племінником Трансільванського князя Юрія II Ракоці. Та цей проект також не мав успіху. Далі Катерина згадується вже під час хвороби гетьмана в 1657 р. як його доглядальниця.

Досліджуючи сім'ю Б. Хмельницького, Ярослав Дашкевич згадує інших гетьманських дочок, імена яких точно не визначені. Одна з них була заміжжю за Лук'яном Мовчаном і мала сина Федора, який згодом був стародубським та прилуцьким полковником. Інша донька була жінкою корсунського сотника Блиська, що загинув у 1654 р. Ще один зять

Хмельницького на ім'я Павло згадується у 1649 р., але чоловіком якої Богданової доньки він був, невідомо [9, с. 54]. Можемо лише констатувати, що достоменно не відомо навіть те, скільки доньок залишив по собі Б. Хмельницький.

А тепер про посвоячених представників роду Хмельницьких. Більшість із них належала до старшинської верхівки та відіграла політичну роль у військово-цивільній адміністрації та дипломатичній службі. Так, Б. Хмельницький мав двох чи трьох братів і сестру. Один брат Богдана невідомого імені був сосницьким полковником 1648 р. Інший рідний брат по матері (від другого чоловіка) Григорій Ставецький, який прийняв прізвище Хмельницький, був на службі в Білгороді. Він мав сина Федора, крім нього пасербів Івана та Оникія і пасербиць Гафію та Параскеву, теж Хмельницьких [3, с. 295–296]. Сестра Богдана невідомого імені була заміжжю за Павлом (прізвище невідоме), на якого 1649 р. вказували як на дорадника гетьмана [3, с. 280]. Двоюрідний брат (або племінник) Захарій Хмельницький у 1648 р. був послом до Варшави. Племінники – Павло Яненко (також Янович, Янченко) Хмельницький був київським полковником 1654–1656 рр. та в 1657–1659 рр., а Іван Яненко Хмельницький – чигиринським полковником у 1679 році [9, с. 55]. Тому можемо припустити, що Богдан Хмельницький мав брата Івана або Яна.

Збереглися ще відомості про далеких родичів Богдана, ступінь спорідненості з якими не дуже з'ясований. Це Марія Хмельницька, жінка прилуцького полковника Івана Стороженка. Пасерб Кіндрат Якимович, що був у складі посольства до Москви 1654 р., інший пасерб, Данило, супроводжував посольство В. Бутурліна 1654 р. від Ніжина до Путивля, та племінник, Андрій Проскуренко, що був при гетьманському дворі в 1653 р. [29, с. 386]. Завершуючи, слід відзначити, що участь родичів Богдана Хмельницького в дипломатичній службі, як у складі посольств, так і в супроводі чужих послів, підкреслювала значення цієї родини та довіру козацтва.

Щодо представників клану приєднаних релігійно-обрядовими зв'язками, то обидва куми Богдана, Станіслав-Михайло Кричевський та Станіслав Любовидзький, були видатними військовими діячами. Друга жінка Хмельницького була кумою полковника Дмитра Нечая, а зять Павло Тетеря був ще хрещеним сином гетьмана. А це говорить про те, що віддалене коло клану відіграло власну політичну роль. Гербове ж посвоячення Хмельницьких майже не досліджене через невизначеність походження роду та геральдичних питань, пов'язаних із гербом Хмельницьких. Як підсумок: дослідження родини Хмельницьких вказують, «що на момент смерті гетьмана весь цей клан охоплював

не менше тридцяти осіб, а через десять років, по тому, розрісся до п'ятдесяти" [29, с. 375–397]. То ж не підлягає сумніву, що тема впливу рідних Богдана Хмельницького на важелі влади в Гетьманщині, як за життя гетьмана, так і після його смерті, це проблема, яка в історіографії є у глибокій тіні та вимагає подальшого вивчення.

Висновки. Мабуть, не треба сумніватись у тому, що Богдан Хмельницький свідомо проводив політику зміцнення свого внутрішнього впливу (шляхом шлюбів) у старшинській верхівці та зовнішнього, розвиваючи концепцію позаукраїнських (Молдавія, Трансільванія, Московія) династичних зв'язків. У його політичній діяльності простежується ідея утворення спадкової козацької монархії та одночасно формування вузького прошарку нової української аристократії – козацької старшини. Тому ідейною основою політики державного будівництва стало поєднання гетьманом союзу шляхти та козацтва як двох рівних взаємодоповнюючих українських еліт. Саме Б. Хмельницький став першим українським політичним діячем, який успішно замінив давню князівсько-королівську форму династичного правління в Україні на нову гетьманську. І хоча цей досвід був не тривалий, проте він засвідчив право та спроможність українського народу на власне державотворення саме в гетьманській формі.

Література

1. Бутич І. До історії українсько-трансільванських взаємин (1648–1656) / І. Бутич // Архіви України. – 1966. – № 3. – С. 62–66.
2. Величенко С. Володарі і козаки: замітки до проблеми історичної легітимності і тягlosti в українській історіографії XVII – XVIII ст. / С. Величенко // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Т. 1. – Київ, 1993. – С. 117–121.
3. Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы : в 3-х т. – Т. 2. – Москва, 1953. – 558 с.
4. Гой П. Дипломатичні стосунки України з Московщиною 1648–1651 / П. Гой. – Львів, 1996. – 240 с.
5. Голобуцкий В. Дипломатическая история освободительной войны украинского народа. 1648–1654 гг. / В. Голобуцкий. – Київ, 1962. – 360 с.
6. Горобець В. Еліта козацької України у пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654–1665 / В. Горобець. – Київ, 2001. – 533 с.
7. Горобець В. Переяславсько-московський договір 1654 р.: причини і наслідки історіографічної традиції та історичні реалії / В. Горобець // Українсько-російський договір 1654 р. : нові підходи до історії міждержавних стосунків. – Київ, 1995. – С. 14–27.
8. Грушевський М. С. Історія України-Руси / М. С. Грушевський. – Київ : Наук. думка, 1997. – Т. 9. – Кн. 2 : 1654–1657 роки. – С. 871–1 630.
9. Дашкевич Я. Клан Хмельницького : легенда чи дійсність / Я. Дашкевич // Родовід. – Число 4. – 1992. – С. 51–57.
10. Документи Богдана Хмельницького (1648–1657). – Київ, 1961. – 740 с.

11. Документы об освободительной войне украинского народа 1648–1654 гг. – Київ, 1965. – 827 с.
12. Дорошенко Д. Нарис історії України / Д. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
13. Замлинський В. Богдан Хмельницький / В. Замлинський. – Москва : Молодая гвардия, 1989. – 334 с.
14. Каманин И. Договоры Богдана Хмельницкого с Польшей, Швецией и Россией / И. Каманин // Сб. ст. и материалов по истории Юго-Западной России. – Вып. 2. – Киев, 1916. – С. 93–108.
15. Ковальський Н. П., Мыцьк Ю. А. Анализ архивных источников по истории Украины XVI–XVII вв. / Н. П. Ковальський, Ю. А. Мыцьк. – Днепропетровск : Днепропетров. гос. ун-т, 1984. – 83 с.
16. Костомаров М. Богдан Хмельницький : іст. нарис / М. Костомаров. – Київ : Веселка, 1992. – 93 с.
17. Крип'якевич І. П. Богдан Хмельницький / І. П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990. – 408 с.
18. Крип'якевич І. Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650–1657 рр. / І. Крип'якевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. 149. – Львів, 1928.
19. Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького / І. Крип'якевич // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка. – Т. 151. – Львів, 1931.
20. Липинський В. Україна на переломі (1657–1659). Замітки по історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті / В. Липинський. – Нью-Йорк : Булава, 1954. – 304 с.
21. Мицик Ю. Нововиявлені документи з історії Національно-визвольної війни середини XVII ст. / Ю. Мицик // Український історичний журнал. – 1998. – № 6. – С. 105–117.
22. Мицик Ю. Сучасна історіографія Національно-визвольної війни середини XVII ст. / Ю. Мицик // Українська козацька держава : витоки та шляхи історичного розвитку. – Вип. 7. – Київ, 2000. – С. 263–268.
23. Мохов Н. Л. Очерки истории молдавско-русско-украинских связей / Н. Л. Мохов. – Кишинев, 1961. – 219 с.
24. Оглоблин О. Українсько-московська угода 1654 р. / О. Оглоблін // Літературна Україна. – 1992. – 2 липня.
25. Плохій С. Божественне право гетьманів : Богдан Хмельницький і проблема легітимності гетьманської влади в Україні / С. Плохій // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. – Т. III. – Київ, 1994. – С. 86–110.
26. Потульницький В. А. Щодо дослідницьких пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової / В. А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 4–20.
27. Прицак О. Ще раз про союз Богдана Хмельницького з Туреччиною / О. Прицак // Український археографічний щорічник. – Вип. 2. – Київ, 1993. – С. 177–192.
28. Санин Г. Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века / отв. редактор А. Л. Нарочницкий. – Москва : Наука, 1987. – 270 с.
29. Сенютович-Бережний В. Рід і родина Хмельницьких. Історико-родовідна розвідка / В. Сенютович-Бережний // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. – Т. 205. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1987. – С. 375–397.
30. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький : соціально-політичний портрет / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – Київ : Либідь, 1995. – 624 с.

31. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький (хроніка життя та діяльності) / В. Смолій, В. Степанков. – Київ : Наукова думка, 1994. – 261 с.
 32. Смолій В. А., Степанков В. С. Становлення української дипломатичної служби. Зовнішня політика уряду Б. Хмельницького (1648–1657) / В. А. Смолій, В. С. Степанков // Нариси з історії дипломатії України. – Київ, 2001. – С. 107–162.
 33. Степанков В. Формування української державницької ідеї 1648–1649 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uaterra.com.ua/developments/history/cossacks/stepankov.htm>
 34. Степанков В. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648–1657) / В. Степанков // Український історичний журнал. – 1995. – №4. – С. 14–32.
 35. Стороженко І. Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у Визвольній війні українського народу середини XVII ст. – Кн. 1 : Воєнні дії 1648–1652 рр. / І. Стороженко. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1996. – 320 с.
 36. Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 – серпень 1649 рр.) / Я. Федорук. – Львів, 1993. – 120 с.
 37. Федорук Я. О. Міжнародна дипломатія і політика України 1654 –1657. – Ч. 1 : 1654 рік / Я. О. Федорук. – Львів, 1996. – 264 с.
 38. Флоря Б. Богдан Хмельницький і турецька “протекція” / Б. Флоря // Київська старовина. – 2001. – № 3. – С. 87–107.
 39. Чуприна В., Чуприна З. Хмельниччина (1648 – 1657 рр.) : Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького / В. Чуприна, З. Чуприна. – Львів: Світ, 2003. – 176 с.
 40. Чухліб Т. Козаки і Монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648–1721 рр. / Т. Чухліб. – 3-те вид., випр. і доповн. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2009. – 616с.
 41. Шевченко Ф. П. Дипломатична служба на Україні під час Визвольної війни 1648–1654рр. / Ф. П. Шевченко // Історичні джерела та їх використання. – Вип. 1. – Київ, 1964. – С. 81–113.
- Отримано 01.10.2014

Summary

Zyakun Alla. “Monarchism” of B. Khmelnytsky: hypotheses and reality.

In the article were analyzed B. Khmelnytsky's actions which were directed to the strengthening of his internal influence (through the marriage) and external influence by developing the concept outside Ukrainian (Moldavia, Transylvania, Moskovia) dynastic ties. It was traced the idea of formation of hereditary Cossack's monarchy and at the same time forming a small group of new Ukrainian aristocracy – Cossacks. The main attention was that the ideological basis of the policy of state building in Hetmanate was the combination of union between the gentry and Cossacks as two equal complementary Ukrainian elites. The role of B. Khmelnytsky, as the first Ukrainian political figure, who successfully replaced the old princely and royal form of dynastic government in Ukraine to a new hetman form were discovered.

Keywords: *dynastic history, Hetman's form of government, the sovereignty of Cossacks, the family clan.*